

Winststuring Door Belgische Ondernemingen Via Het Voorzieningenbeleid

Peer-reviewed author version

LYBAERT, Nadine & JANS, Mieke (2006) Winststuring Door Belgische Ondernemingen Via Het Voorzieningenbeleid. In: Accountancy & bedrijfskunde: maandschrift, 26(5). p. 3-18.

Handle: <http://hdl.handle.net/1942/1522>

Winststuring van Belgische ondernemingen via het voorzieningenbeleid

Nadine Lybaert en Mieke Jans

Het begrip “winstmanipulatie” (ook wel aangeduid als “creative accounting”, “earnings manipulation”, “earnings management”, “account manipulation”, “window dressing” “cooking the books”, ...) staat momenteel wat minder in de schijnwerpers. Enige jaren geleden was dit anders, en leek het als het ware een echt maatschappelijk probleem geworden. Om de haverklap werden we geconfronteerd met allerlei boekhoudschandalen als Tyco, WorldCom, Xerox, Enron, Omnicon, Shell, Ahold en Parmalat, om er maar enkele te noemen. Ook in eigen land werden de laatste “non-believers” van dit fenomeen overtuigd van het bestaan na de affaire Lernout & Hauspie.

Het fenomeen kent dus duidelijk een woelig en rijk verleden, maar is er ook nog enige toekomst weggelegd? De invoering van de IAS/IFRS regels zou er immers voor zorgen dat er een grotere transparantie bestaat in de geconsolideerde jaarrekeningen van de Europese beursgenoteerde ondernemingen. Mogelijkheden voor het “bedotten van de belegger” zouden nagenoeg verdwijnen. Redenen genoeg dus om het fenomeen even opnieuw in de schijnwerpers te plaatsen. Hierbij verkiezen we – teneinde de negatieve bijklank van het begrip ‘manipulatie’ te vermijden – wel te spreken over resultaatmanagement, resultaatsturing of winststuring. In sommige literatuurbronnen wordt er tevens een onderscheid gemaakt tussen resultaatmanagement en creatief boekhouden (Breton en Stolowy, 2004). Dit onderscheid wordt in dit artikel echter niet gemaakt.

In sectie 1 wordt ingegaan op het begrip creatief boekhouden, en wordt er een onderscheid gemaakt met fraude. Motieven en manipulatietechnieken worden behandeld in sectie 2 en 3. Het feit dat niet in alle geteisterde landen de fiscale aangifte gebaseerd is op de boekhoudwetgeving, doet immers vermoeden dat er andere motieven zijn voor een onderneming dan het minimaliseren van de te betalen belastingen. De mogelijkheden tot winststuring worden behandeld in sectie 4. Het feit dat ook landen met een “kookboekprincipe” geteisterd werden, doet immers vermoeden dat ook binnen de minutieus opgestelde regels en ellenlange controlelijsten meerdere mogelijkheden zijn om de regels creatief toe te passen.

De vraag kan gesteld of ondernemingen die tot winststuring overgaan, eerder alleenstaande gevallen zijn, dan wel of het fenomeen zich op grote schaal voordoet. Vaak wordt er beweerd dat er geen enkel bedrijf bestaat dat zijn boekhouding niet vervormt en dat, als de beleggers hiervan uit zouden gaan, ze niet zo vaak bedrogen uit kwamen. De academische literatuur lijkt alvast deze stelling in enige mate te staven. Vele empirische studies die het bestaan van winststurende praktijken aantonen, kunnen wereldwijd worden aangehaald, maar ook in eigen land zijn er enkele te noemen. Voorbeelden van deze laatste komen aan bod in sectie 5.

Een techniek die in eigen land echter nog niet grondig werd onderzocht, is het gebruik van de voorzieningen voor risico's en kosten. Nochtans is deze balansrubriek een niet-kaskost, onderhevig aan een zekere mate van schatting, en dus heel geschikt om bepaalde winstdoelstellingen te realiseren. In wat volgt, wordt dan ook ingegaan op de vraag in welke mate er door de Belgische bedrijven die rapporteren volgens het volledig schema, aan winststuring werd gedaan via het voorzieningenbeleid tijdens de periode van 1997 tot 2002.

De resultaten van de toetsing komen aan bod in sectie 9 en 10. Eerst wordt er echter ingegaan op de probleemstelling (sectie 6), de wettelijke voorschriften rond deze balansrubriek (sectie 7) en het gebruik en de grootte ervan bij de geselecteerde Belgische ondernemingen (sectie 8). We eindigen met enkele nabeschouwingen, suggesties en maatregelen om dit fenomeen in te perken (sectie 11).

1. Creatief boekhouden, fraude en het getrouwe beeld

Rond de begrippen creatief boekhouden, fraude en het getrouwe beeld van de jaarrekening bestaat er nog veel verwarring. Hoe kan bijvoorbeeld de vereiste van de getrouwheid van de jaarrekeningcijfers zich verzoenen met de toepassing van creatief boekhouden? En waar ligt de grens tussen creatief boekhouden en fraude?

Het begrip creatief boekhouden en getrouw beeld

In het algemeen wordt creatief boekhouden omschreven als *'a process whereby accountants use their knowledge of accounting rules to manipulate the figures reported in the accounts of a business'* (Amat et al., 1999). Naargelang de situatie worden de cijfers beter of slechter voorgesteld dan ze in werkelijkheid zijn.

Anderen zijn strenger in hun beoordeling over het begrip. Zij stellen dat creatief boekhouden misschien wel aan de regels kan beantwoorden, maar niet aan de geest van wat boekhouden moet zijn: een getrouw en correct beeld van de financiële toestand van de onderneming. Creatief boekhouden is hier meer een eufemisme voor de spitsvondige technieken van buitenbalansposten en balansverkorting, een soort verbloemen van de werkelijkheid. Meer en meer moet de nadruk dan ook gelegd worden op het weergeven van een getrouwe jaarrekening.

Maar wat is het "getrouwe beeld"? Sinds de transpositie in het Belgisch recht van de Vierde Richtlijn neemt dit beginsel in het Belgisch boekhoud- en jaarrekeningrecht een centrale plaats in, en wordt het dezelfde functies toegemeten. Opmerkelijk is dat het begrip "getrouw beeld" zelf nergens nader wordt gedefinieerd. Uit de doctrine blijkt alleszins dat er inzake getrouw beeld geen absolute en universele waarheid voorhanden is, maar slechts relatieve en conventionele waarheden. Het getrouw beeld moet dus steeds beoordeeld worden met verwijzing naar een geheel van regels en conventies waarvan het maatschappelijk verkeer aanvaardt dat op grond van die bewuste regels en conventies

jaarrekeningen worden opgesteld, gecontroleerd en geïnterpreteerd. (Voor een uitgebreide bespreking van het getrouw beeld-beginsel, zie Van Hulle en Lybaert, 2005.)

Hoe kan het voeren van een creatieve boekhouding dan verenigd worden met het principe van het getrouw beeld? Afhankelijk van de situatie primeert het getrouwe beeld over de boekhoudregels en omgekeerd.

Doorgaans wordt er van uitgegaan dat wanneer de regels van het jaarrekeningbesluit gevolgd worden, dit automatisch leidt tot het vermoeden dat de jaarrekening een getrouw beeld geeft van het vermogen, de financiële positie en het resultaat van de onderneming (fiscale jurisprudentie, 2003).

De wetgever stelt echter dat wanneer het gebruik van de gespecificeerde boekhoudregels niet leidt tot een getrouw beeld, ofwel aanvullende inlichtingen dienen verstrekt in de toelichting, ofwel hiervan moet worden afgeweken om alsnog een juiste financiële weergave te bekomen. Dergelijke afwijking wordt in de toelichting vermeld en verantwoord, samen met de geraamde invloed. Deze bepalingen uit de artikelen 24 en 29 van het KB van 30/01/01 komen overeen met de bepalingen van het 4^o en 5^o lid van de Vierde Richtlijn.

Ook in de rechtspraak zijn er verschillende uitspraken te noteren die het getrouwe beeld laten primeren op het gedetailleerd volgen van de boekhoudregels. Eén duidelijk voorbeeld betreft het arrest van de rechtbank van eerste aanleg te Gent van 14 november 2002 in de beruchte zaak Artwork Systems, rond de waardering van overdracht van aandelen. Hier wordt immers afgeweken van de waarderingsregels om alsnog een getrouw beeld weer te geven. Dat deze uitspraak voor veel commotie heeft gezorgd, bewijst de enorme publiciteit die rond deze zaak werd gevoerd, en waar niet iedereen het met de stelling van de rechter eens was.

Er kan dan ook gesteld worden dat het principe van het getrouw beeld de functie vervult van '*overriding principle*': het primeert over de andere beginselen, en staat boven de boekhoudkundige regelgeving. Op die manier kan dus nooit een argument ingeroepen worden om een jaarrekening op te stellen die zou ingaan tegen de getrouwheid. Vaak is de toepassing van creatieve boekhoudtechnieken niet verenigbaar met het principe van het getrouw beeld.

Betekent dit dan het einde van creatief boekhouden? Waarschijnlijk niet, want de beoordeling blijft nog altijd in handen van de rechtspraak en de uitkomst hiervan blijft vaak onvoorspelbaar. Dit is het gevolg van de verschillende interpretatiemogelijkheden die de rechter heeft. De twee meest gebruikte methodes zijn de taalkundige en de teleologische methode. Bij de taalkundige methode primeert de betekenis van het woord, terwijl bij de teleologische methode het doel en de strekking van de wet in acht wordt genomen (Pheifer, 1996). Creatief boekhouden kan dan ook aanzien worden als een constructie die volgens de taalkundige methode is toegestaan maar volgens de teleologische methode twijfelachtig is.

Om de strijd aan te gaan tegen het creatief boekhouden zou dan ook een klimaat gecreëerd moeten worden waarbij de “*substance*” (de geest van de wet) primeert over de “*form*” (de letter van de wet).

De grens tussen creatief boekhouden en fraude

Wanneer gesproken wordt over creatief boekhouden als een manier tot resultaatmanagement, houdt dit een werkwijze in die zich afspeelt binnen de richtlijnen voor verslaggeving, waarbij enkel een zeer ruime interpretatie van de wet wordt toegepast. Creatief boekhouden stemt dus niet overeen met fraude. Dit zou immers betekenen dat er wettelijke bepalingen overtreden worden.

De term fraude is afkomstig van het Latijnse woord “*fraus*”, wat bedrog, arglistigheid of doortraptheid betekent. In de wet wordt geen definitie teruggevonden van dit begrip, en het gaat dus louter om een “sociologische verzamelnaam van allerhande vormen van deviant gedrag in de bovenwereld” (De Bie en Paulet, 2004). In de algemene vorm houdt fraude altijd een persoonlijk gewin in, wat ook heel logisch klinkt. In het geval van boekhoudkundige fraude dient men dit kenmerk echter wel te nuanceren.

Boekhoudkundige fraude wordt omschreven als het niet naleven van de boekhoudwet, bijvoorbeeld kosten activeren die in principe moeten opgenomen worden in de resultatenrekening, verkeerde afschrijvingsmethoden gebruiken, het te vroeg erkennen van opbrengsten, het boeken van onbestaande voorraad, het gebruik van vervalste bankuittreksels, een schaduwboekhouding, ... Hieruit vloeit niet noodzakelijk een persoonlijk gewin, dan wel een gewin voor de onderneming. Dit zou dan ook geen goed kenmerk zijn om een onderscheid te maken tussen creatief boekhouden en fraude. In de controleaanbeveling van het IBR wordt voor een ander verschillend element geopteerd. Er wordt namelijk onderstreept dat “in de Belgische context boekhoudkundige fraude noodzakelijkerwijze een onwettige handeling is”.

De grens tussen de twee begrippen wordt vaak vergeleken met het onderscheid tussen belastingontwijking (volkomen wettelijk) en belastingontduiking (onwettelijk). Het ligt dan ook niet altijd voor de hand om een onderscheid te maken tussen gevallen die de flexibiliteit van de regelgeving uitbuiten, en diegenen die de regelgeving overtreden. Mogelijk heeft dit te maken met het feit dat fraudes wel vaker beginnen met goedbedoelde boekhoudtechnieken.

De grens tussen creatief boekhouden en fraude kan dus snel overschreden worden. Creatief boekhouden vraagt veel uitleg. Als er hiervoor geen mogelijkheid is, wordt creatief boekhouden snel begrepen al frauduleus. Het is dus belangrijk aan de buitenwereld te tonen hoe alles wordt benaderd (Michielsen, 2003).

Merk op dat algemeen wordt vermoed dat de boekhoudschandalen, aangehaald in de inleiding, te wijten zijn aan fraude, en geen voorbeelden zijn van creatief boekhouden. (Voor een grondige bespreking van enkele van deze gevallen, zie Barrezele et al., 2004.)

We zullen binnen dit artikel echter niet verder ingaan op het fenomeen fraude, een afbakening die vaak ook in de literatuur gebeurt.

2. De redenen tot winststuring

Er zijn verschillende redenen die het voeren van een creatieve boekhouding aanmoedigen. In wat volgt, worden enkele (weliswaar niet-limitatieve) redenen gegeven die Belgische en buitenlandse bedrijven aanzetten tot dit gedrag. Voor studies die ingaan op deze redenen, en het nodige bewijs leveren, kan worden verwezen naar de gerefereerde werken in artikels als Vander Bauwhede, 2003, Mulford en Comiskey, 2002, Healy en Wahlen, 2001, Amat et al., 1999, Griffiths, 1995, en andere...).

De meeste beleggers zijn niet geneigd om hun geld toe te vertrouwen aan ondernemingen wiens inkomsten een grote fluctuatie vertonen. De belegger heeft meer vertrouwen in een bedrijf met een egalere winstpatroon. Het risico van het aandeel lijkt op die manier veel lager. Dit vertrouwen heeft een gunstig effect op de waarde van het aandeel. Een egalere winstpatroon schept bovendien de verwachting op een hoger dividend.

Niet enkel het vertrouwen van de belegger is een gevolg van een goede winstpositie. Een hogere winst impliceert eveneens een hogere cashflow. De belegger verwacht dan ook van een onderneming met een sterke cashflow dat er geregeld een uitkering van dividenden plaatsvindt of toch dat dit zeker zal gebeuren in de toekomst. Ook dit heeft zijn effect op de waarde van het aandeel.

Bij beursgenoteerde bedrijven worden de financiële staten bovendien nauwkeurig onderzocht door financiële analisten en investeerders, en aandelenkoersen kunnen sterk dalen indien de marktverwachtingen niet worden bereikt. Ondernemingen trachten dan ook aan deze verwachtingen te voldoen. Dat de afstraffing sterk kan zijn, bewijst het voorbeeld van Maynard Company, waar het verschil tussen de behaalde en de vooropgestelde winst slechts 1 dollarcent bedroeg, maar de koers daalde met 15 % (Ortega en Grant, 2003).

De vloed van overnames en consolidaties zorgen ervoor dat er nog een belangrijke reden is voor het management om de aandelenprijs zo hoog mogelijk te houden. De meeste overnames worden immers gefinancierd door aandelen. Wanneer de waarde van de aandelen hoger is, zal een kleine emissie volstaan om een groot deel van de overname te financieren. Ook bij het uitgeven van nieuwe aandelen zal de kapitaalkost lager liggen wanneer de koers van het aandeel een sterke positie inneemt.

Bewijs is er ook voor het feit dat ondernemingen die voor het eerst naar de beurs gaan (initial public offering) of reeds bestaande aandelen naar de markt brengen (seasoned equity offering) hun winstcijfer artificieel verhogen in de hoop meer geld op te halen.

Ook indien beroep gedaan wordt op leningen van financiële instellingen, is het belangrijk een zeker beeld van de onderneming te kunnen geven. Voor het bedingen van goede leningsvoorwaarden baseert de financiële instelling zich aldus op tal van ratio's om het

leningsrisico in te schatten en de intrestvoet te bepalen. Hoe positiever het beeld van de onderneming, hoe lager het risico wordt ingeschat en dus hoe lager de intrestvoet.

Motieven zijn ook te zoeken in het beloningssysteem van een onderneming. Wanneer de bonus van de manager/directeur afhankelijk is van de gerapporteerde winst of van de aandelenprijs, zal dit ongetwijfeld zijn invloed hebben. Meestal is het bedrag van de bonus een percentage van de behaalde winst maar beperkt tot een maximum bedrag, terwijl een bepaald minimumniveau inzake winst moet bereikt worden. Afhankelijk van de situatie waarin de manager zich bevindt, zal hij anders reageren op de te rapporteren winst.

Verder worden managers en zelfs werknemers vaak beloond met aandelenopties. Een hogere aandelenprijs zorgt dan voor persoonlijke verrijking. Elke euro koersstijging vertaalt zich voor de bestuurder in tienduizenden euro optiewinst. Bij Reed Elsevier bijvoorbeeld bedraagt het optiepakket 7,6 keer het basissalaris (De Haes en Haenen, 2002). Het is dus zeker niet onwaarschijnlijk dat de bestuurder er alles aan zal doen de waarde van de opties zo hoog mogelijk te houden.

Er zijn ook voldoende politieke redenen om creatief uit de hoek te komen. Sommige bedrijven rapporteren een lagere winst om minder op te vallen bij de openbare instanties, bijvoorbeeld bij die instanties die controles uitvoeren op de jaarrekening. Veruit de belangrijkste reden om de cijfers minder rooskleurig voor te stellen, is de belastingdruk waaronder de bedrijven gebukt gaan. In landen waar geen scheiding bestaat tussen de bedrijfseconomische en de fiscale jaarrekening, zijn ondernemingen geneigd hun winst te sturen teneinde de taxatie te minimaliseren. Een andere politieke reden kan bestaan in die sectoren waar door de overheid maximumprijzen worden opgelegd. Wanneer de winst zeer hoog is, kan de overheid bijvoorbeeld de maximumprijs verlagen.

Sommige bedrijven gaan over tot resultaatsturing om de aandacht af te leiden van slecht nieuws, en verblinden de belegger door mooie cijfers. K-Mart maakte hier bijvoorbeeld handig gebruik van om te verdoezelen dat het zijn eerste plaats als de grootste supermarktketen verloor aan Wal-Mart. Er volgde een boekhoudschandaal en op 22 januari 2002 vroeg K-Mart het faillissement aan (www.marketingweb.nl/cgi-bin/nieuws/).

Verder hebben nieuwe managers de neiging om hoge provisies aan te leggen, waardoor het lijkt of alle verliezen die geleden worden de verantwoordelijkheid zijn van de vorige manager. Aldus blijkt bijvoorbeeld duidelijk dat bij Philips de komst van een nieuwe bestuurder gepaard ging met een stijging van de buitengewone lasten (De Haes en Haenen, 2002).

Er bestaan echter nog tal van minder frequent voorkomende redenen. Zo is er voor de meerderheidsaandeelhouders mogelijk een beweegreden tot het *low profile* voorstellen van de onderneming. De minderheidsaandeelhouders zouden aldus kunnen worden overtuigd dat de onderneming toch niet zo rendabel is, en sneller geneigd zijn hun aandelen aan hen te verkopen. Een andere beweegreden zou kunnen zijn dat in ondernemingen die zich in de situatie van artikel 633 Venn.Wet bevinden (cf. de alarmprocedure), de aandeelhouders

zouden kunnen worden overtuigd om de rest van het kapitaal te volstorten, en dit om de ontbinding van de onderneming te voorkomen.

3. De manipulatietechnieken

Dat een onderneming er baat bij kan hebben haar resultaten te beïnvloeden, is nu wel duidelijk. De bedrijfsleiding wendt tal van technieken aan om de cijfers te manipuleren. Deze manipulatietechnieken worden onderverdeeld in diverse categorieën.

De meest gekende techniek is waarschijnlijk de techniek van “resultaatafvlakking” (of *income smoothing*). Hoger kwam reeds aan bod dat er voor de bedrijven verschillende voordelen zijn wanneer een egaal winstpatroon wordt gerapporteerd. Het is dus aan de creatieve boekhouder om de schommelingen in het gerapporteerde resultaat te verminderen, door de winst op te potten in jaren van overvloed om ze vervolgens vrij te geven in de magere jaren, en dit zonder daarbij de wet te overtreden.

Wanneer het resultaat zeer slecht is, maken sommige ondernemingen gebruik van de techniek van “druipnat boekhouden” (of *big bath accounting*). Het principe is dat als er dan toch verlies gemaakt wordt, er beter nog wat kosten kunnen bijgeboekt worden om het jaar nadien terug met een propere lei te beginnen. Er worden dus zoveel mogelijk negatieve elementen in de jaarrekening opgenomen zodat achteraf de winst een duwtje in de rug krijgt. “Het geheugen van de belegger is immers kort.”

De “fiscale optimalisatie” tracht dan weer de belastbare basis te verminderen of te verschuiven door het gerapporteerde resultaat te beïnvloeden. De accountant kan er verder ook naar streven het resultaat van de vorige jaren te evenaren, wat “resultaatfixatie” wordt genoemd, of juist trachten de verliezen weg te werken, wat “verliesafwendings” wordt genoemd. Deze drie technieken zijn minder populair.

4. De mogelijkheden tot winststuring

De wet kan onmogelijk vermijden dat de bedrijven hun jaarrekeningcijfers manipuleren, gezien tal van mogelijkheden inzake winststuring ter beschikking staan van de accountant. In wat volgt, worden de meeste mogelijkheden gereduceerd tot vier globale groepen (volgens Amat et al., 1999), zonder hierbij gedetailleerd voor elke balanspost weer te geven op welke manier deze zou gebruikt/misbruikt kunnen worden.

Een eerste categorie situeert zich in de keuze van een bepaalde politiek. De wetgeving voorziet immers dat in bepaalde situaties de onderneming de vrije keuze heeft om een bepaalde accountingmethode te volgen. Enkele voorbeelden:

- de keuze van de afschrijvingsmethode
- de keuze om een bepaalde kost te activeren of direct ten laste te nemen van het resultaat
- de keuze van de methode van voorraadwaardering.

Niet alleen de keuze van de accountingmethode kan een belangrijke impact hebben op het winstcijfer. Ook de wijzigingen in de gebruikte accountingmethode (stelselwijzigingen) worden vaak aangewend om het resultaat in een bepaalde richting te sturen.

Sommige posten vereisen onvermijdelijk een zekere mate van schatting, beoordeling en voorspelling. Er dient een beslissing te worden gemaakt om bepaalde boekingen al dan niet door te voeren, en zo ja, voor welk bedrag. Deze vormen een tweede categorie. Enkele voorbeelden:

- het verlies van een twijfelachtige vordering
- de geschatte levensduur van een actief
- de waardering van activa, met herwaarderingen en waardeverminderingen
- de omvang van voorzieningen.

Ook de verplichting om in sommige gevallen een beroep te doen op een deskundige, doet de mogelijkheden niet teniet. Aldus kan de creatieve boekhouder de briefing aan de revisor beïnvloeden of een revisor kiezen waarvan gekend is dat deze een optimistische of pessimistische visie heeft, naargelang het doel van de boekhouder.

Een derde categorie om het winstcijfer te sturen, heeft niet zozeer te maken met het rapporteringsgedrag, maar gebeurt meer subtiel door het strategisch plannen van enkele reële transacties. De onderneming heeft immers de vrijheid om te beslissen wanneer bepaalde transacties doorgevoerd worden, zoals bijvoorbeeld

- de verkoop van activa, al dan niet met een meerwaarde
- de uitgaven inzake O&O
- onderhoudskosten
- het beheer van het voorraadniveau
- de aflossing van schulden.

Niet enkel werkelijke transacties maar ook artificiële transacties bieden de mogelijkheid om de cijfers te manipuleren. Het klassieke voorbeeld hiervan is de methode van de *sale and lease back*.

5. Empirisch onderzoek rond winststuring in België

Er is reeds veel onderzoek gebeurd naar het gebruik van verscheidene manipulatietechnieken. Gezien de eerste onderzoeken reeds dateren van de jaren 60, zou het ons te ver leiden om een opsomming te geven. Voor een overzicht verwijzen we dan ook naar artikels als Breton et Stolowy, 2004, Vander Bauwhede en Willekens, 2003, Healy en Wahlen, 1999 en andere.

Uit deze literatuur blijkt dat de meeste studies zijn uitgevoerd in Angelsaksische landen, terwijl in Continentale landen het bewijs eerder schaars is. De onderzoeken komen echter niet altijd tot hetzelfde resultaat. Dit is deels te wijten aan het gebruik van verschillende doelstellingen, onderzoeksmethodes, onderzoeksperiodes, steekproeven,... Het is dus onmogelijk om de studies te vergelijken en een algemeen besluit te vormen.

Dezelfde conclusie kan worden gemaakt voor België. Ook hier hebben enkele onderzoeken al aangetoond dat bedrijven gebruik maken van technieken om de winst te sturen, terwijl andere dit enigszins nuanceren. In wat volgt, brengen we drie studies naar voor, die uiteraard niet limitatief zijn.

Een studie van Branson en Loits (1997) ging voor 517 grote, al dan niet beursgenoteerde Belgische ondernemingen uit de anders verwerkende industrie na of gedurende 1987 tot 1996, gebruik was gemaakt van de uitzonderlijke items om het resultaat te manipuleren. Ze toonden aan dat de onderzochte bedrijven wel degelijk hun oordeel over uitzonderlijke items gebruiken om sterke toenames of afnamen in het netto inkomen te vermijden, doch niet om verliezen op zich te vermijden. Ook blijken ondernemingen een voorkeur te hebben voor uitzonderlijke items die niet resulteren uit reële transacties. Ze verkiezen voor het verminderen van de winst bijvoorbeeld het gebruik van voorzieningen voor uitzonderlijke risico's en kosten boven het boeken van verliezen uit de verkoop van activa. Over het algemeen kwamen de onderzoekers tot de vaststelling dat de Belgische ondernemingen niet echt met resultaatsturing bezig zijn.

Een ander onderzoek van Branson en De Rijcke (1999) ging in op de keuzes aangaande voorraadwaardering. Meer specifiek werd, gebruik makende van een steekproef van een 1000-tal grote en kleine Belgische productieondernemingen, de vraag gesteld of ondernemingen gebruik maken van de mogelijkheden die verbonden zijn aan de voorraadwaardering voor het sturen van het resultaat. Er werd bewijs gevonden dat Belgische ondernemingen de aanwezige flexibiliteit in voorraadwaardering (wijziging in het voorraadvolume en waardeverminderingen) aanwenden om een toename (afname) van het resultaat te vermijden indien de bedrijfswinsten (exclusief de wijzigingen in voorraad en waardeverminderingen) afnemen (toenemen) of negatief (positief) zijn.

In 2003 werd er een onderzoek uitgevoerd door Vander Bauwhede, Willekens en Gaeremynck op 31 Belgische beursgenoteerde bedrijven, gepaard met een even grote steekproef van niet-beursgenoteerde bedrijven. Met de focus op de volledige set van accruals werd de hypothese getoetst of Belgische bedrijven zich inlaten met resultaatafvlakking, en of zij hun resultaten opportunistisch sturen teneinde het doel, verwacht uitgaande van resultaten uit het voorgaande jaar, te bereiken. Ze vonden overtuigend bewijs dat ondernemingen hun resultaten doen toenemen in slechte jaren, en laten afnemen in goede jaren. Meer specifiek zijn de onverwachte accruals positief indien de oorspronkelijke resultaten (dit is voor gebruik van accruals) kleiner zijn dan de resultaten van het jaar tevoren, en vice versa.

6. Probleemstelling

De balanspost 'Voorzieningen voor risico's en kosten' (geclassificeerd onder passivarubriek VII. Voorzieningen en uitgestelde belastingen) leent zich uitermate goed om het resultaat te beïnvloeden.

Dat de post populair is om te goochelen met de cijfers, vloeit onder meer voort uit het feit dat voorzieningen deel uitmaken van de niet-kasverrichtingen. Ze maken aldus geen deel uit van reële transacties, maar worden gezien als de administratieve verwerking van deze transacties. Deze verwerking steunt op de stelsels van waardering en resultaatbepaling die kunnen gekozen en gewijzigd worden. Verder bevatten deze de schattingen die nodig zijn om tot het resultaat te komen. Het is duidelijk dat de onderneming hier meer speelruimte heeft dan in reële transacties. Administratieve transacties zijn immers afhankelijk van allerlei subjectieve factoren. Subjectiviteit is nodig om het bestaan en de omvang van de voorzieningen te bepalen.

In wat volgt, zal worden nagegaan of de Belgische ondernemingen aan winststuring doen via het voorzieningenbeleid, en dit gedurende de periode 1997-2002. De twee technieken die onderzocht worden, zijn income smoothing en big bath accounting, de twee meest populaire technieken om het resultaat te managen.

Voor deze toets beperken we ons tot ondernemingen die in deze volledige tijdspanne hun gegevens rapporteerden volgens het volledig schema. Het gaat in totaal om 10.418 ondernemingen. De bedrijven die rapporteren volgens het verkorte schema zijn niet verplicht hun gegevens in verband met voorzieningen voor risico's en kosten op te splitsen naar hun aard. Er kan bij deze bedrijven geen onderscheid gemaakt worden tussen de voorzieningen voor pensioenen, belastingen, herstructureringen of andere voorzieningen.

Merk wel op dat indien op basis van het BTW-nummer een onderneming geen volledige gegevens over de onderzoeksperiode had, ze sowieso uit de steekproef werd geweerd. Mogelijk zijn dus bedrijven waarvan het BTW-nummer om een bepaalde reden gewijzigd werd gedurende de onderzochte periode, onterecht uit de populatie uitgesloten.

7. Wettelijke voorschriften

De boekhoudkundige behandeling van de post 'voorzieningen voor risico's en kosten' verschilt op enkele vlakken van de fiscale behandeling. Beiden komen hier dan ook aan bod.

De boekhoudkundige behandeling

De voorzieningen dienen naar hun aard duidelijk omschreven verliezen of kosten te dekken die op de balansdatum waarschijnlijk of zeker zijn, maar waarvan het bedrag niet vaststaat (Art. 50, KB 30/01/01). Verder mogen voorzieningen niet gebruikt worden voor waardecorrecties op activa (Art. 50, KB 30/01/01). Hiervoor voorziet de wetgever 'waardeverminderingen.' Boekhoudkundig verschilt de voorziening van een gewone schuld in de zin dat bij een schuld het bedrag van de overeenstemmende kost vaststaat.

Het aanleggen van een voorziening is het gevolg van twee boekhoudkundige principes. Het eerste principe is het voorzichtigheidsprincipe: 'Anticipeer geen winsten en voorzie alle

mogelijke verliezen'. Ten tweede baseert de aanleg van voorzieningen zich op het periodoerekeningsprincipe, waarbij kosten worden toegewezen aan een bepaalde boekhoudperiode.

De wetgever geeft een niet limitatieve lijst van situaties waarbij voorzieningen moeten worden gevormd (Art. 54, KB 30/01/01):

- De verplichtingen die op de vennootschap rusten inzake rust- en overlevingspensioenen, brugpensioenen en andere gelijkaardige pensioenen of renten;
- De kosten van grote herstellings- of onderhoudswerken;
- De verlies- of kostenrisico's die voor de vennootschap voortvloeien uit persoonlijke of zakelijke zekerheden, verstrekt tot waarborg van schulden of verbintenissen van derden, uit verbintenissen tot aan- of verkoop van vaste activa, uit de uitvoering van gedane of ontvangen bestellingen, uit termijnposities of overeenkomsten in deviezen, termijnposities of overeenkomsten op goederen, uit technische waarborgen verbonden aan reeds door de vennootschap verrichte verkopen of diensten, uit hangende geschillen.

In het volledig balansschema wordt daaraan nog een post toegevoegd, met name de belastingen. In totaal worden dus vier grote categorieën van voorzieningen voor risico's en kosten op de balans onderscheiden, met name:

- a) Pensioenen en soortgelijke verplichtingen;
- b) Belastingen;
- c) Grote herstellings- en onderhoudswerken;
- d) Overige risico's en kosten.

Bij de rubriek overige voorzieningen en kosten (waarbij het gaat om milieukosten, contractrisico's, herstructureringen, afvloeiingen,...) is de onderneming verplicht deze te verduidelijken in de toelichting indien hier grote bedragen in voorkomen (Toelichting IX). Dit zorgt uiteraard voor een grotere transparantie van de jaarrekening.

Vaak geven de wetsregels wel aan wanneer de aanleg van een voorziening wenselijk is, maar geven ze geen duidelijkheid over de grootte van de aan te leggen voorziening. Uitzonderingen hierop zijn de brugpensioenen en de collectieve aanvullende pensioenen, alsook de belastingen. De wetgever geeft dus aan de boekhouder veel vrijheid bij het bepalen van het bedrag van de provisie. Dit is dus ideaal om het resultaat naar zijn hand te zetten.

Bij het aanleggen van een voorziening wordt het resultaat negatief beïnvloed. Wanneer de voorziening wordt opgenomen heeft dit het omgekeerde effect op de winst van de onderneming. Overbodige voorzieningen worden geboekt op de resultatenrekening als een uitzonderlijke opbrengst.

De fiscale behandeling

De fiscale behandeling van de provisies verschilt van de boekhoudkundige aanpak. Immers opdat de voorzieningen eveneens een aftrekbare kost kunnen uitmaken, moeten ze voldoen aan strenge voorwaarden. Pas wanneer zij voldoen aan deze eisen worden ze uit de

belastbare basis gesloten. Meer bepaald geldt de vrijstelling enkel wanneer ze worden aangewend om de kosten te dekken die (Art. 24, 25 en 48, KB WIB 31/01/01):

- scherp omschreven zijn en volgens de aan de gang zijnde gebeurtenissen waarschijnlijk zijn. Het gaat dus om concrete en wel omliggende kosten die met een vrij grote zekerheid voorspeld kunnen worden;
- naar hun aard aftrekbare beroepskosten zullen zijn van het latere boekjaar, tijdens hetwelk ze werkelijk zullen worden betaald of gedragen of tijdens hetwelk ze de aard van zekere en vaststaande schulden zullen hebben verkregen;
- normaal kunnen worden geacht te drukken op het resultaat van het boekjaar waarin deze voorzieningen zijn aangelegd;
- nauwkeurig gerechtvaardigd worden door middel van een staat 204.3, die bij de aangifte in de inkomstenbelastingen wordt gevoegd.

Hieruit blijkt dus dat de normen voor de aftrekbaarheid strenger zijn dan de normen die de wetgever heeft opgesteld voor het aanleggen van een voorziening. Het is dus niet dat wanneer er een voorziening wordt aangelegd, deze zeker in aanmerking zal komen als aftrekbare post. Goochelen met de voorzieningen om een belastingvoordeel te genieten lijkt dus toch niet zo gemakkelijk.

8. Frequentie, aard en omvang van de voorzieningen

Gegevens rond de frequentie, de aard en de omvang van de voorzieningen, laten ons toe enig inzicht te krijgen in het gebruik van de voorzieningenrubriek gedurende de onderzochte jaren.

Tabel 1 geeft het aantal ondernemingen weer die gebruik maakten van de voorzieningenrubriek, zowel algemeen als uitgesplitst per categorie. Hieruit blijkt dat bij ongeveer 45 % van de onderzochte ondernemingen cijfers in de balans zijn weer te vinden voor deze passivapost. Opvallend is dat de cijfers in een licht stijgende lijn gaan. Steeds meer en meer bedrijven vinden hun toevlucht in deze balanspost. Enkel het gebruik van de rubriek 'grote herstellings- en onderhoudswerken' kent een licht dalend verloop. De rubriek waar de meeste voorzieningen worden ondergebracht, zijn de overige risico's en kosten. De belastingprovisies zijn eerder uitzonderlijk. Slechts 1,2 % van de ondernemingen maakt hiervan gebruik.

Tabel 1: Aantal ondernemingen dat gebruik maakt van de voorzieningenrubriek

Aard van de voorziening	Aantal jaarrekeningen	In procenten
a) Pensioenen en soortgelijke verplichtingen		
1997	1754	16,8 %
1998	1803	17,3 %
1999	1866	17,9 %

2000	1928	18,5 %
2001	1985	19,1 %
2002	2076	19,9 %
b) Belastingen		
1997	121	1,2 %
1998	126	1,2 %
1999	133	1,3 %
2000	130	1,2 %
2001	143	1,4 %
2002	124	1,2 %
c) Grote herstellings- en onderhoudswerken		
1997	1299	12,5 %
1998	1308	12,6 %
1999	1299	12,5 %
2000	1260	12,1 %
2001	1250	12,0 %
2002	1213	11,6 %
d) Overige risico's en kosten		
1997	3579	34,4 %
1998	3712	35,6 %
1999	3729	35,8 %
2000	3758	36,1 %
2001	3823	36,7 %
2002	3873	37,2 %
Gebruik van voorzieningen: algemeen		
1997	4681	44,9 %
1998	4774	45,8 %
1999	4813	46,2 %
2000	4892	47,0 %
2001	4981	47,8 %
2002	5035	48,3 %

Bron: eigen verwerking

In Tabel 2 wordt weergegeven hoeveel soorten voorzieningen er onderscheiden kunnen worden bij de onderzochte ondernemingen. Hierbij worden enkel de jaren 1997 en 2002 gedetailleerd, gezien er voor de tussenliggende jaren geen opmerkelijke fluctuaties zijn vast te stellen. Uit de tabel blijkt dat, ondanks het toenemend gebruik van de rubriek, per onderneming veelal slechts 1 vorm van voorziening is aangelegd. Slechts een zeer klein percentage van de onderzochte ondernemingen (0,2 %) maakt gebruik van alle gerapporteerde voorzieningen.

Tabel 2: Aantal soorten voorzieningen aangelegd per onderneming

Aantal ≠ voorzieningen	Aantal jaarrekeningen	In procenten
------------------------	-----------------------	--------------

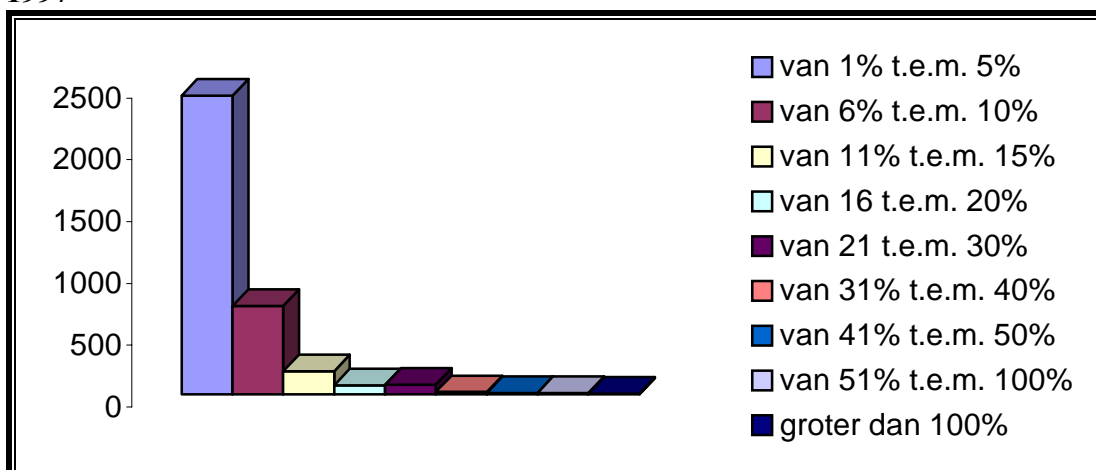
aangelegd		
<u>1997</u>		
0	5737	55,1 %
1	3016	28,9 %
2	1274	12,2 %
3	375	3,6 %
4	16	0,2 %
<i>Totaal</i>	10418	100 %
<u>2002</u>		
0	5383	51,7 %
1	3192	30,6 %
2	1457	14,0 %
3	364	3,5 %
4	22	0,2 %
<i>Totaal</i>	10418	100 %

Bron: eigen verwerking

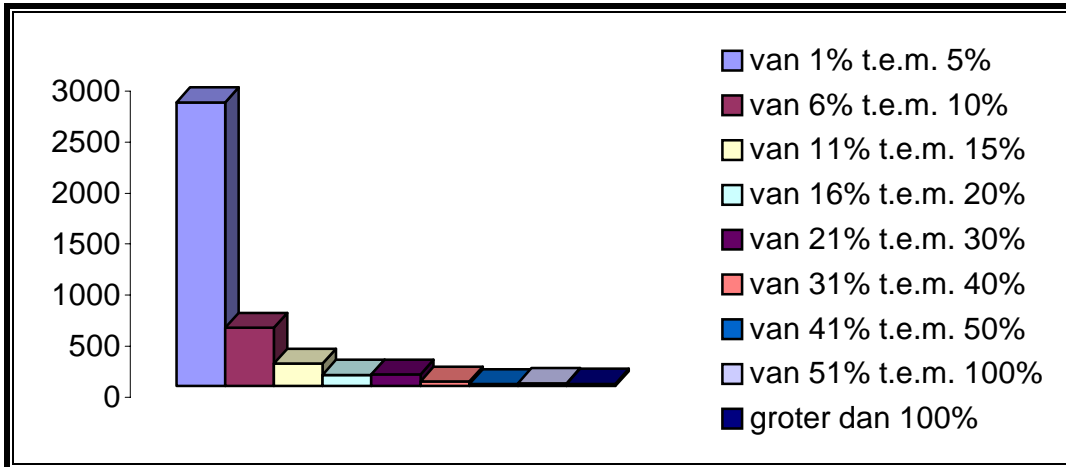
In Figuur 1 wordt weergegeven van welke grootteorde de aangelegde voorzieningen zijn. Hiertoe wordt de post uitgedrukt in procenten van het balanstotaal. Opnieuw beperken we ons tot de jaren 1997 en 2002. Merk op dat de figuren enkel de ondernemingen weergeven waarvan het percentage voorzieningen ten opzichte van het balanstotaal minimum gelijk is aan 1 %. Immers, bij het merendeel van de ondernemingen is het belang van de voorzieningen kleiner dan 1%. Dit is voornamelijk te wijten aan de vele ondernemingen die tijdens de onderzochte periode geen voorzieningen rapporteerden.

Figuur 1: De omvang van de aangelegde voorzieningen t.o.v. het balanstotaal

1997



2002



Bron: eigen verwerking

Uit de figuur blijkt duidelijk dat over het algemeen de grootte van de post ten opzichte van het balanstotaal beperkt blijft. In het merendeel van de ondernemingen maken de voorzieningen slechts 1 tot 5 % uit van deze grootte. Wel kan een stijging van deze categorie worden waargenomen. Dit ligt in lijn met de verwachtingen, gezien uit Tabel 1 blijkt dat steeds meer en meer bedrijven voorzieningen aanleggen. Merk op dat er ook ondernemingen zijn waarbij deze post meer dan 100 % uitmaakt van het balanstotaal. Dit is veelal te wijten aan een negatief eigen vermogen waardoor het balanstotaal zeer laag is.

9. Instrument voor income smoothing?

Om na te gaan of de Belgische ondernemingen hun winst egaliseren in de gekozen onderzoeksperiode van 1997 tot 2002, worden twee winstpatronen met elkaar vergeleken. Het eerste patroon is het gerapporteerde winstpatroon, of het winstpatroon dat zich uit in de gepubliceerde jaarverslagen. Het gaat hier meer specifiek over de netto-winst, dus na belastingen (code 70/67 of 67/70 in de jaarrekening). Vervolgens wordt dit patroon vergeleken met een gecorrigeerd winstpatroon, zijnde het winstpatroon dat er zou zijn, moesten er geen voorzieningen zijn aangelegd of teruggenomen. In dit laatste patroon wordt de gerapporteerde winst dus gecorrigeerd voor de mutatie in de totale voorzieningen. De volgende hypothese wordt vooropgesteld:

H₀: Het voorzieningenbeleid van de Belgische ondernemingen die rapporteren volgens het volledig schema leidt tot een egalier winstpatroon gedurende de periode 1997-2002.

Gezien de gerapporteerde en de gecorrigeerde winst van de onderzochte ondernemingen discrete variabelen zijn, kan de egaliteit worden benaderd door het geïntegreerde gekwadrateerde verschil te nemen. Meer specifiek worden de verschillen tussen de mutaties van de winstcijfers van opeenvolgende jaren hierbij gekwadrateerd en vervolgens gesommeerd. Wanneer het geïntegreerde gekwadrateerde tweede verschil van de gerapporteerde winsten kleiner is dan het geïntegreerde gekwadrateerde tweede verschil

van de gecorrigeerde winsten, gaat er een egaliserende werking uit van de mutaties in de voorzieningen (Overboom en Vergoossen, 1997).

Vermits echter de hypothese stelt dat via het voorzieningenbeleid het **winstpatroon** wordt geëgaliseerd, dienen uit alle ondernemingen die rapporteren volgens het volledig schema enkel diegenen te worden weerhouden die tijdens de onderzoeksperiode effectief winst rapporteren. In totaal worden aldus nog 4.312 ondernemingen geselecteerd.

In Tabel 3 wordt weergegeven bij hoeveel ondernemingen het gerapporteerde winstpatroon egalier is dan het gecorrigeerde winstpatroon. Aldus blijkt dat bij 1.639 van de 4.312 ondernemingen het gerapporteerde winstpatroon egalier is dan het gecorrigeerde winstpatroon. In totaal worden er dus 1.639 successen onderscheiden en 2.673 mislukkingen.

Tabel 3: Relatie tussen het gerapporteerde en het gecorrigeerde winstpatroon

<i>Winstpatroon</i>	<i>Nettowinst gecorrigeerd voor mutatie in de totale voorzieningenpost</i>
Gerapporteerde winstpatroon egalier dan gecorrigeerd winstpatroon	1639
Gerapporteerde winstpatroon is niet egalier dan het gerapporteerde winstpatroon	899
Er is geen verschil in winstpatroon	1774
Totaal	4312

Bron: eigen verwerking

Zoals hoger gesteld, dienen we voor het toetsen van de hypothese het verschil te bekijken tussen de egaliteit van de twee winstpatronen. Daartoe wordt de egaliteit van het gecorrigeerde winstpatroon afgetrokken van het gerapporteerde winstpatroon, en gekeken of dit verschil (in Tabel 4 weergegeven onder de noemer ‘somkwa – somkwaco’) significant verschillend is van nul. Dit gebeurt aan de hand van een t-test. Uitgaande van de gestelde hypothese, wordt verwacht dat dit een negatief verschil zal zijn. Dit komt namelijk overeen met een grotere egaliteit in de gerapporteerde resultaten dan in de gecorrigeerde resultaten. Naast een negatief teken, wordt ook een p-waarde verwacht die voldoende hoog is om te spreken van een significant verschil.

Uit de resultaten in Tabel 4 blijkt alvast een gemiddeld teken van het verschil tussen de gerapporteerde egaliteit en de gecorrigeerde egaliteit dat negatief is, met name $-1,08 \cdot 10^{14}$. Dit is in de lijn van de verwachtingen. Doch de p-waarde blijkt niet aan de verwachtingen te voldoen. De p-waarde is aldus gelijk aan 0,103, wat veel te hoog is om van een significant verschil te spreken. De hypothese wordt bijgevolg niet aanvaard.

Tabel 4: Resultaten van de t-test rond income smoothing

One-Sample Test						
	Test Value = 0					
	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
					Lower	Upper
somkwa-somkwaco	-1,632	4311	,103	-1,08E+14	-2,4E+14	2,2E+13

Bron: eigen verwerking

10. Instrument voor big bath accounting?

Hoewel er geen bewijs is van income smoothing, wordt in dit gedeelte nagegaan of de Belgische ondernemingen extra voorzieningen opnemen in de jaarrekening wanneer er een winstdaling is. Ondernemingen kunnen deze techniek toepassen om 'grote kuis' te houden in de boekhouding. Meer specifiek wordt de volgende hypothese vooropgesteld:

H₀: Via het voorzieningenbeleid doen de Belgische ondernemingen die rapporteren volgens het volledig schema aan 'big bath accounting' gedurende de periode 1997-2002.

Voor de toetsing van deze hypothese worden enkel die bedrijven weerhouden die minstens één keer gebruik maakten van de post voorzieningen voor risico's en kosten tijdens de onderzochte periode. Op die manier kan een vertekening van de resultaten worden tegengegaan. Het is duidelijk dat bedrijven die geen gebruik maken van deze post onmogelijk via het voorzieningenbeleid aan deze vorm van winststuring kunnen doen. Ook de bedrijven waarbij er geen mutatie is van de winst worden buiten beschouwing gelaten. Alles samen worden 6.356 bedrijven geselecteerd.

Ook voor deze toetsing baseren we ons op het onderzoek dat is uitgevoerd door Overboom en Vergoossen (1997). Hierbij dient gestart met het opstellen van kruistabellen, waarbij een onderscheid wordt gemaakt tussen enerzijds een stijging of een daling van de winst, en anderzijds het wel of niet toekennen van een dotatie aan de post voorzieningen voor risico's en kosten.

In Tabel 5 worden de kruistabellen weergegeven. Het spreekt voor zich dat, gezien de winstcijfers van 1996 niet ter beschikking zijn, de mutatie van de winst van 1997 niet kan worden bepaald, en de berekening van de kruistabellen pas kan gestart in 1998.

Tabel 5: Kruistabellen van 1998 tot 2002

1998

Winst na belastingen	Dotaties aan voorzieningen		Totaal
	Wel	Niet	
<i>Daling</i>	1733	1686	3419
<i>Stijging</i>	1451	1486	2937
<i>Totaal</i>	3184	3172	6356

1999

Winst na belastingen	Dotaties aan voorzieningen		Totaal
	Wel	Niet	
<i>Daling</i>	1704	1560	3264
<i>Stijging</i>	1509	1583	3092
<i>Totaal</i>	3213	3143	6356

2000

Winst na belastingen	Dotaties aan voorzieningen		Totaal
	Wel	Niet	
<i>Daling</i>	1647	1627	3274
<i>Stijging</i>	1522	1560	3082
<i>Totaal</i>	3169	3187	6356

2001

Winst na belastingen	Dotaties aan voorzieningen		Totaal
	Wel	Niet	
<i>Daling</i>	1584	1423	3007
<i>Stijging</i>	1680	1669	3349
<i>Totaal</i>	3264	3092	6356

2002

Winst na belastingen	Dotaties aan voorzieningen		Totaal
	Wel	Niet	
<i>Daling</i>	1547	1482	3029
<i>Stijging</i>	1706	1621	3327
<i>Totaal</i>	3253	3103	6356

Bron: eigen verwerking

Aan hand van deze kruistabellen kan nu worden nagegaan of er een oorzakelijk verband bestaat tussen de evolutie van de winst en het toekennen van een dotatie aan voorzieningen. De hypothese kan dan ook als volgt worden geherformuleerd:

H₀: Er is een negatief significant verband tussen de winstdaling van de onderneming en de dotaties aan de voorzieningen gedurende de periode 1997-2002 .

Aangezien de variabelen zich op een nominale schaal bevinden, is de Chi-kwadraat test het meest aangewezen. De χ^2 -waarde geeft de mate van de statistische afhankelijkheid tussen de variabelen weer. Wanneer de waarde gelijk is aan 0 zijn de variabelen statistisch onafhankelijk. Wel geeft de χ^2 -waarde niet de sterkte van het verband weer. Daarom is het noodzakelijk de p-waarde te bekijken. In Tabel 6 worden achtereenvolgens de jaren 1998 tot 2002 onderzocht.

Tabel 6: Chi-kwadraat tabellen van 1998 tot 2002

1998

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	1,041 ^b	1	,308		
Continuity Correction ^a	,990	1	,320		
Likelihood Ratio	1,041	1	,308		
Fisher's Exact Test				,314	,160
Linear-by-Linear Association	1,040	1	,308		
N of Valid Cases	6356				

a. Computed only for a 2x2 table

b. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1465,73.

1999

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	7,354 ^b	1	,007		
Continuity Correction ^a	7,218	1	,007		
Likelihood Ratio	7,355	1	,007		
Fisher's Exact Test				,007	,004
Linear-by-Linear Association	7,353	1	,007		
N of Valid Cases	6356				

a. Computed only for a 2x2 table

b. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1528,97.

2000

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	,540 ^b	1	,463		
Continuity Correction ^a	,503	1	,478		
Likelihood Ratio	,540	1	,463		
Fisher's Exact Test				,467	,239
Linear-by-Linear Association	,540	1	,463		
N of Valid Cases	6356				

a. Computed only for a 2x2 table

b. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1536,64.

2001

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	4,005 ^b	1	,045		
Continuity Correction ^a	3,905	1	,048		
Likelihood Ratio	4,005	1	,045		
Fisher's Exact Test				,047	,024
Linear-by-Linear Association	4,004	1	,045		
N of Valid Cases	6356				

a. Computed only for a 2x2 table

b. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1462,81.

2002

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	,027 ^b	1	,871		
Continuity Correction ^a	,019	1	,890		
Likelihood Ratio	,027	1	,871		
Fisher's Exact Test				,880	,445
Linear-by-Linear Association	,027	1	,871		
N of Valid Cases	6356				

a. Computed only for a 2x2 table

b. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1478,76.

Bron: eigen verwerking

Uit de tabellen van de jaren 1998, 2000 en 2002 blijkt dat de χ^2 -waarde laag is, resulterend in een hoge p-waarde. In deze drie jaren bestaat er dus geen significant verband tussen de variabelen. De nulhypothese kan hier dus niet worden aanvaard.

In 1999 en 2001 blijkt er wél een significant verband te bestaan tussen de variabelen. Hier is immers de χ^2 -waarde hoog en de p-waarde kleiner dan 0,05. De nulhypothese kan echter niet zomaar aanvaard worden. Daartoe dient te worden onderzocht of het gaat om een positief of een negatief verband. De bedoeling is immers om aan te tonen dat een dotatie vaker voorkomt wanneer een winstdaling wordt waargenomen dan wanneer de onderneming onderhevig is aan winststijging. Hiervoor moet de correlatietabel opgesteld worden, weergegeven in Tabel 7.

Tabel 7: De correlatietabellen van 1999 en 2001

1999

Correlations

		CHIP199	DOT99
CHIP199	Pearson Correlation	1	,034**
	Sig. (2-tailed)	.	,007
	N	6356	6356
DOT99	Pearson Correlation	,034**	1
	Sig. (2-tailed)	,007	.
	N	6356	6356

** . Correlation is significant at the 0.01 level

2001

Correlations

		CHIP101	DOT1
CHIP101	Pearson Correlation	1	,025*
	Sig. (2-tailed)	.	,045
	N	6356	6356
DOT1	Pearson Correlation	,025*	1
	Sig. (2-tailed)	,045	.
	N	6356	6356

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Bron: eigen verwerking

Aangezien de Pearson correlatiecoëfficiënt groter is dan 0, is er hier sprake van een positief verband. De ondernemingen kennen dus vaker een dotatie toe wanneer de winst stijgt ten opzicht van het voorgaande jaar, en dit zelfs op een significant niveau. Dit is in strijd met de vooropgestelde hypothese dat de onderneming een dotatie aanlegt bij een winstdaling. Ook hier kan de nulhypothese dus niet worden aanvaard, omdat er geen negatief verband is. Het onderzoek levert alles samen dus geen bewijs dat de ondernemingen uit de steekproef aan big bath accounting doen.

11. Besluit

In het voorgaande werd nagegaan of de Belgische ondernemingen via het voorzieningenbeleid de winst sturen. Onze resultaten geven geen enkel bewijs dat de bedrijven wel degelijk door het aanleggen of terugnemen van voorzieningen komen tot een zekere “resultaatafvlakking”. Evenmin wijzen onze resultaten erop dat de ondernemingen gebruik zouden maken van “druipnat boekhouden”, en dus niet meer voorzieningen toekennen wanneer er een daling is van het winstcijfer.

Uiteraard zijn deze resultaten afhankelijk van de onderzoeksperiode, de gebruikte steekproef, de statistische verwerking enzovoort. Een toespitsing op een andere

boekhoudrubriek, een specifieke sector, een bepaalde winstkarakteristiek, en dergelijke zou tot andere conclusies kunnen leiden.

Tevens willen we er op wijzen dat het achterwege blijven van significante resultaten voor onze steekproef als geheel, zeker niet betekent dat het fenomeen in individuele Belgische bedrijven afwezig zou zijn. Als illustratie dat “druipnat boekhouden” wel degelijk bestaat, kan aldus verwezen naar Cisco. Het bedrijf boekte een bedrag van 1,2 miljard USD aan herstructureringskosten en afschrijving voor goodwill, alsook een bedrag van 2,5 miljard USD voor de afschrijving van overtollige voorraden. Waarschijnlijk zal echter de tot nul afgeschreven voorraad nog wel degelijk iets waard zijn en toch nog verkocht kunnen worden om zo terug in de resultatenrekening te sijpelen (Muysshondt, 2001).

Zoals gesteld hebben de bedrijven heel veel motieven om de winst bij te sturen, en zullen ze steeds proberen de regels op een creatieve manier toe te passen om meer of minder winst te moeten rapporteren. Het is een probleem van alle tijden, maar het feit dat recentelijk ook de kleine belegger financieel geraakt werd bij de schandalen, heeft het wantrouwen van de belegger aangewakkerd, en de commotie omtrent creatief boekhouden en fraude heviger doen opblazen.

De schandalen hebben voor opschudding gezorgd in het beurslandschap, en tonen aan dat zelfs de beursgenoteerde bedrijven hun winst sturen, en dit ondanks de toch wel strenger geachte controles. In België voert ook de CBFA, de enige waakhond voor beursgenoteerde ondernemingen, geen gedetailleerde controles uit. Volgens Wymeersch, voorzitter van de CBFA, is het de taak van de interne auditors, accountants en revisoren om de boekhouding uit te pluizen. De CBFA kan ‘de jaarrekeningen hooguit scannen op inconsequenties met bijvoorbeeld afvalposten en overlopende rekeningen.’ Hij ziet dan ook weinig ruimte om de controle strenger te maken dan ze nu al is. Verder moet een ploeg van minder dan 10 controleurs een 150-tal bedrijven doorlichten. Er is dus een onderbezetting om een diepgaande controle te kunnen voeren (Demets, 2004). Zo was er de druk van de media nodig om de cijfers van Real Software te herzien terwijl deze al waren goedgekeurd door de CBFA (Killemaes, 2000). Ook de nationale beursautoriteiten en de banken zijn bereid om een oogje dicht te knijpen met het oog op meer beursintroducties en de te verdienen commissies.

De wet zal nooit kunnen vermijden dat de bedrijven hun jaarrekeningcijfers enigszins manipuleren. De belegger zal dus rekening moeten houden met het bestaan van dit fenomeen bij het maken van beslissingen, en zich moeten troosten met de wetenschap dat de onderneming, vroeg of laat, voor haar resultaatsturingsgedrag zal worden afgestraft (voor een overzicht, zie Vander Bauwhede, 2003). Een eenvoudige hulpmiddel bestaat er ondertussen bijvoorbeeld in dat hij/zij niet langer meer het winstcijfer als indicator neemt, maar massaal het instrument van de cashflow gaat gebruiken. Het feit bijvoorbeeld dat het kasresultaat een andere richting uitgaat dan het operationeel resultaat, is een signaal dat de balans een make-upbeurt heeft gekregen.

De vraag hoe en waarom het beleid haar cijfers opportunistisch beïnvloedt (dit is stuurt in het eigenbelang van een welbepaalde stakeholder, vaak haarzelf, en dit ten koste van

andere stakeholders), en hoe dit kan worden voorkomen, staat op vele agenda's. Ongetwijfeld hebben de boekhoudschandalen een enorm debat op gang gebracht aangaande de geloofwaardigheid van de gerapporteerde cijfers, en zijn diverse maatregelen voorgesteld voor verandering in het financiële rapporteringproces. Dit leidde onder meer tot de Sarbanes Oxley Act in de Verenigde Staten, en het actieplan van de EU.

Verder wordt getracht de investeerders zo goed mogelijk te beschermen door de invoering van het begrip corporate governance. Meer en meer wordt er van de managers verwacht dat ze verantwoording afleggen voor hun beslissingen. In 1999 wees een onderzoek erop dat een grotere wettelijke bescherming van de investeerders leidt tot minder winststuring of earnings management (Leuz et al., 1999). Corporate governance kan er wel degelijk voor zorgen dat het creatief boekhouden wordt ingeperkt.

In België werden er op het eind van de jaren 90 aanbevelingen voor een goede corporate governance uitgevaardigd door de Brusselse Beurs, het CBFA en de VBO. Hierbij werd de rol van de board in het rapporteringsproces benadrukt. Want hoewel de schandalen vaak anders doen blijken, is het de board of directors, en niet de externe auditor van de onderneming, die de eerste verantwoordelijkheid draagt rond de getrouwheid van de financiële staten. Ondertussen is er de nieuwe Belgische Corporate Governance Wet van 2002 en de Code Lippens.

Vanzelfsprekend zijn de meeste pogingen om de mogelijkheden van creatief boekhouden in te perken, ondernomen door de standaardzetters zelve. Zij hebben aldus onder meer de classificatie van het getrouw beeld als *overriding principle* ingevoerd. Maar verdere maatregelen dringen zich op. Aldus moet bijvoorbeeld duidelijker omschreven worden welke boekhoudmethode in een bepaalde situatie dient te worden toegepast, zodat de keuzevrijheid wordt beperkt. Hierbij dient wel vermeld dat de wetgever een zekere flexibiliteit toestaat, omdat elk bedrijf zich in een andere economische situatie bevindt en het dus onmogelijk is alle bedrijven op een identieke manier te laten rapporteren. Zeer belangrijk is het wel om strikt toe te zien dat een bedrijf consistent de gemaakte keuze blijft volgen. Ook moeten bijvoorbeeld items in de jaarrekening die steunen op de beoordeling van een accountant, tot een minimum te worden beperkt. Zo werd in het Verenigd Koninkrijk in de strijd tegen creatief boekhouden de post "extraordinary item" afgeschaft, nadat bleek dat bedrijven hier kosten boekten die eigenlijk thuishoorden onder de rubriek "exceptional items". Een ander voorbeeld is dat de artificiële transacties of constructies kunnen bestreden worden met het principe *substance over form*. Zo bestaat nu in het Verenigd Koninkrijk de mogelijkheid om een quasi dochteronderneming te herbenoemen als echte dochteronderneming, hoewel de standaard zo was geconstrueerd dat ze buiten de consolidatiekring vielen (McBarnet en Whelan, 1999).

Voor de beursgenoteerde bedrijven zal ook de komst van de IAS/IFRS normen de creativiteit trachten in te perken. Niet alleen leggen deze internationale standaarden de nadruk op het *substance over form* principe waarbij de economische werkelijkheid primeert op het strikt toepassen van de boekhoudwet. Maar ook diverse strikte regels, zoals bijvoorbeeld de verplichting om met een regelmaat de actiefbestanddelen te herwaarderen,

opgelegd in IAS 16, is een grote stap vooruit. De toepassing hiervan zal dan ook de mogelijkheden van creatief boekhouden minimaliseren.

Verder zijn de inlichtingen die in de toelichting moeten worden versterkt veel ruimer dan in de huidige Belgische boekhoudwet. De nieuwe normen gaan dus de strijd tegen het creatief boekhouden aan door de ondernemingen *principes* aan te brengen en hen verantwoording te laten afleggen voor alle veronderstellingen die gemaakt zijn. Het kookboek-boekhouden komt op de achtergrond.

Hoe zit het met de IAS/IFRS regelgeving rond de voorzieningen? Het merendeel van de voorzieningen wordt geregeld door de IAS 37 norm. Aldus geeft deze norm de strikte voorwaarden weer waaraan moet voldaan worden indien de onderneming besluit een voorziening aan te leggen. Voorzieningen voor onderhouds- en herstellingswerken zijn aldus niet toegelaten volgens IAS 37, omdat het hier niet gaat om een op balansdatum bestaande betalingsverplichting. Het wordt dus minder gemakkelijk voor de onderneming om hiermee het resultaat te manipuleren. Maar meer over deze norm komt u te weten in het volgende artikel.

Bibliografie

Amat, O., Blake, J. en Dowds, J. (1999), The ethics of creative accounting, *Journal of Economic Literature*

Barrezeele, L., Callens, S., De Beelde, I., De Bie, B. en De Meulenaer, S. (2004), *Uit Balans! Een interdisciplinaire analyse van recente boekhoudschandalen*, Intersentia, Mortsel

Branson, J. en De Rijcke, C. (1999), Jaarrekeningbeleid door Belgische ondernemingen: het gebruik van voorraadbewegingen, *Accountancy en Bedrijfskunde Kwartaalschrift*, 24 (1), pp. 3-21

Branson, J. en Loits, G. (1997), Resultaatmanipulatie in België: het gebruik van uitzonderlijke opbrengsten en kosten, *Accountancy en Bedrijfskunde Kwartaalschrift*, 22 (1), pp. 3-31

Breton, G. en Stolowy, H. (2004), A framework for the classification of accounts manipulations, *Review of Accounting and Finance*, 3 (1), pp. 5 -67

De Bie, B. en Paulet, B. (2004), *Forensische accountancy*, seminarie, Leuven, 27 november

De Haes, B. en Haenen, H. (2002), *Winstwaarschuwing: de ontmaskering van het creatief boekhouden*, Amsterdam, Business Contact

Griffiths, I. (1995), *New creative accounting: how to make your profits what you want them to be*, Macmillan, Houndmills

Healy, P.M. en Wahlen, J.M. (1999), A review of the earnings management literature and its implications for standard settings, *Accounting Horizons*, 13 (4), pp. 365-383

Michielsens, T. (2003), De Big four gevierendeeld?, *De Tijd*, 4 april

Mulford, C.W. en Comiskey, E.E. (2002), *The Financial Numbers Game: Detecting Creative Accounting Practices*, John Wiley & Sons

Overboom, C.P.M. en Vergoossen, R.G.A. (1997), Voorzieningen en jaarrekeningbeleid, *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie*, 71 (6), september, pp. 405-416

Pheifer, P. (1996), Creative accounting en window dressing: aarde en oplossingen, *De Accountant*, 6, pp. 390-393

Vander Bauwhede, H. (2003), Resultaatsturing en kapitaalmarkten. Een overzicht van de academische literatuur, *Maandblad Accountancy en Bedrijfseconomie*, mei, pp. 196-204

Vander Bauwhede, H. en Willekens, M. (2003), Earnings Management in Belgium: a review of the empirical evidence, in: *Tijdschrift voor Economie en Management*, 2, pp. 199-217

Vander Bauwhede, H., Willekens, M. en Gaeremynck, A. (2003) 'Audit firm size, public ownership, and firms' discretionary accruals management', *The International Journal of Accounting*, 38 (8), pp.1-22

Van Hulle, K. en Lybaert, N. (2005), *Boekhoud- en jaarrekeningrecht*, Die Keure, Brugge

Voetnoten

KIZOK, Universiteit Hasselt, Campus Diepenbeek
Met dank aan K. Ooms voor het toeleveren van de data.